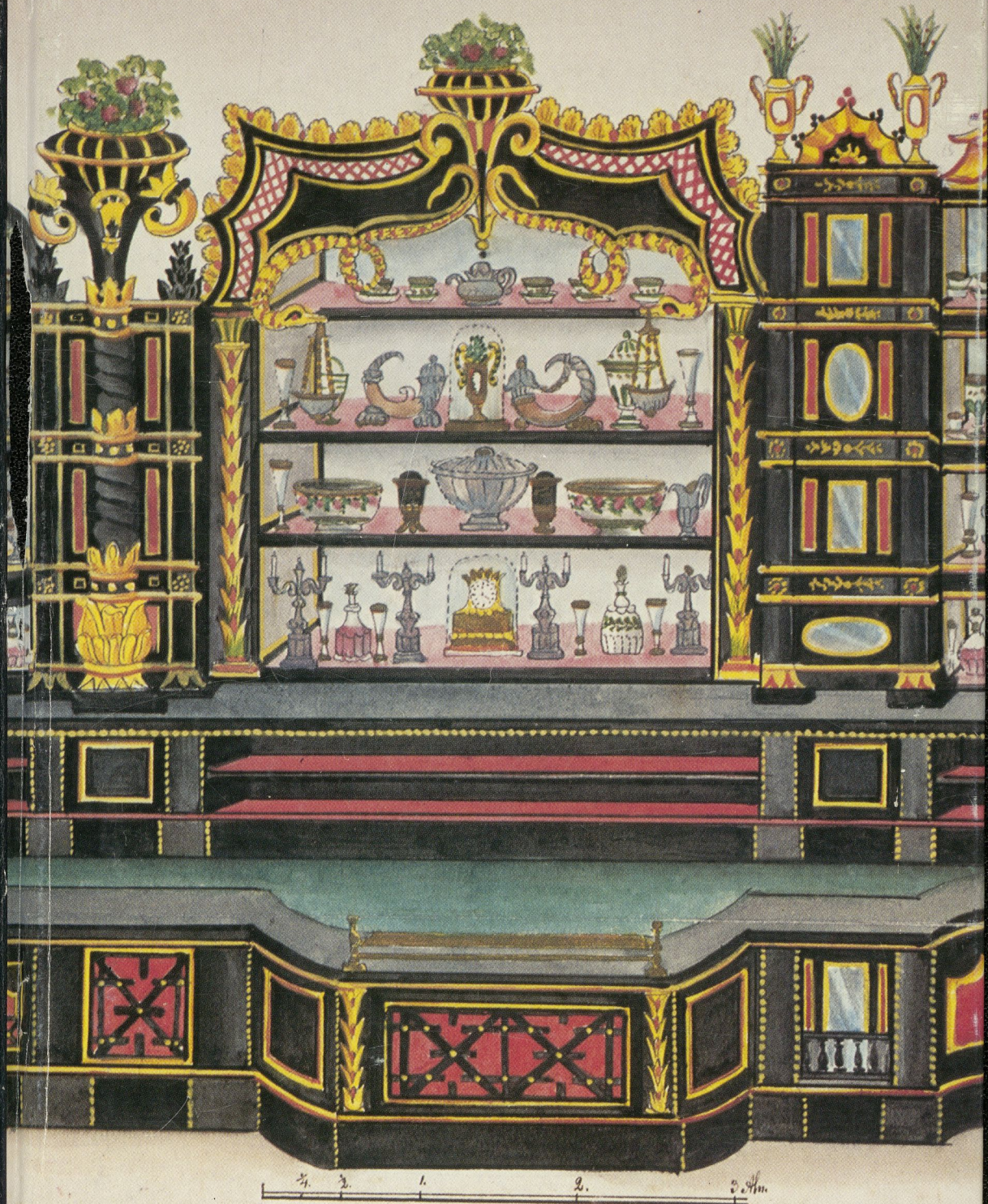
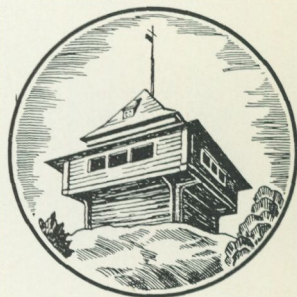

Fataburen

1975

FÖR TJÄNSTEBRUK

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktion: Christian Axel-Nilsson, Nils Erik Bærendtz, Mats Rehnberg,
Skans Torsten Nilsson

Pärmens färgbild: Detalj av butiksinredning, två varianter. Ur en handritad
och akvarellerad mönsterbok som tillhört stockholmssnickaren Friedrich
Rambach, verksam 1834–1861. Se uppsatsen sid. 35.

Tryckt hos Berlingska Boktryckeriet, Lund 1976
ISBN 91 7108 097 X

Dirigold

Lis Granlund

Sedan 1920-talsutställningen på Nordiska museet 1968 har legeringen dirigold inneburit en frågeställning för museet. Det inlånades då ett par föremål stämplade "Dirigold". Under utställningsbrådskan konstaterades att det inte fanns någon litteratur om legeringen.

I början av 1974 fick museet förfrågningar som gav anledning till en undersökning. Man kom då fram till att dirigold uppfanns av två svenska ingenjörer, C. Molin och C. A. von Malmborg, samt att legeringen skulle bestå av 90 % koppar och 10 % aluminium. De två ingenjörerna förestod omkring 1920 metallfirman Alco i Örebro.

Tidningsartiklar om 1920-talets industriutställningar runt om i landet gav ytterligare information. Kritikerna var så positiva att det stod klart att legeringen dirigold måste ha blivit mycket populär. Göteborgs Dagblad skrev efter Svenska Mässan 1922 att "dirigold bibehåller även efter mångårig användning sin höga glans till skillnad från silver, vars yta snart blir matt och grå. Den ärgar icke, har ingen lukt eller smak och svärtas icke av ägg eller lutfisk." Göteborgs Morgonpost nöjde sig inte med så enkla fakta utan lade till: "Den alcometall, som användes till 'bordsguldet', benämnes av uppfinnarna dirigold – det torde ej dröja länge, förrän både namnet och saken är på var mans läppar. Även ifråga om pris står sig dirigoldet ledigt i konkurrensen med t.o.m. det bästa bordnysilvret." Göteborgs Posten prisade också produkten: "Det är den enda metall förutom guld, som har guldets djupa glans och färg." En rad andra tidningar, bl.a. Dagens Nyheter och Sydsvenska Dagbladet Snällposten var lika be-

römmande, varför det var förvånansvärt att tillverkningen någonsin upphörde.

Så småningom lyckades museet att komma i kontakt med överingenjören John Norelius i Örebro. Han förestod i många år tillverkningen av dirigold och alcobrons på firman AB Alcometaller. Ett stimulerande samarbete började för att utröna dirigoldets mysterium, och John Norelius ställde generöst sitt vetande till museets disposition. Han förmedlade också kontakt med AB Alcometaller i Mosås utanför Örebro. Firman har kvar en del prov på föremål av dirigoldproduktionen från 1920- och 1930-talen.

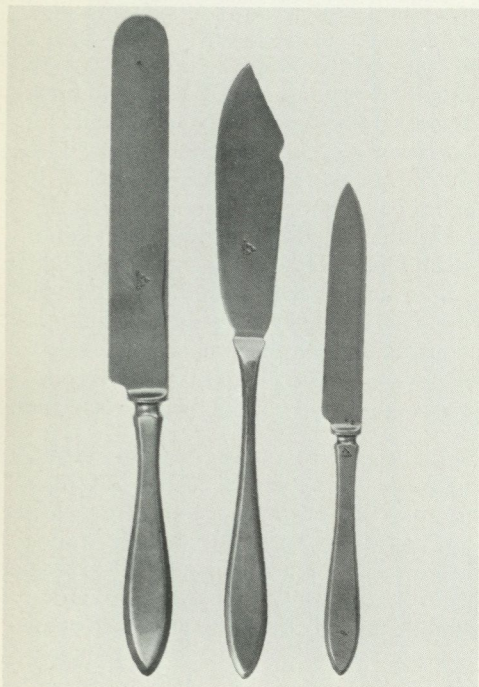
Dirigoldets historia började under första världskriget, då det rädde en markant brist på tenn som ingick i den för industrin viktiga tennbronsen. I USA började forskningen efter ett ersättningsmaterial. De båda svenska ingenjörerna C. Molin och C. A. von Malmborg, som då arbetade i USA, uppfann en metod att legera koppar och aluminium utan att aluminiumet oxiderade. Man hade redan tidigare känt till att aluminium och koppar bildar en god legering, men att den var mycket vanskelig att framställa, då aluminium oxiderar så snabbt att största delen av metallen blir oxid som inte går att avlägsna ur smältan.

Molin och von Malmborg lyckades med alcobronsframställningen och att vid tillsättning av vissa kvantiteter av andra metaller uppfinna en ny legering som fick namnet dirigold. Sammansättningen av legeringen är fortfarande en välbevarad hemlighet inom den familj i Örebro som satsade pengar på produktionen 1922 och så småningom helt övertog den.

1. Alla dirigoldprodukterna salufördes i eleganta etuier. Besticken såldes i halva eller hela dussin. Ur Dirigolds varukatalog.

2. Matkniv, fiskkniv och fruktkniv i dirigold. Fabriken gjorde aldrig några försök att härma redan befintliga silvermönster såsom nysilverfabrikerna.

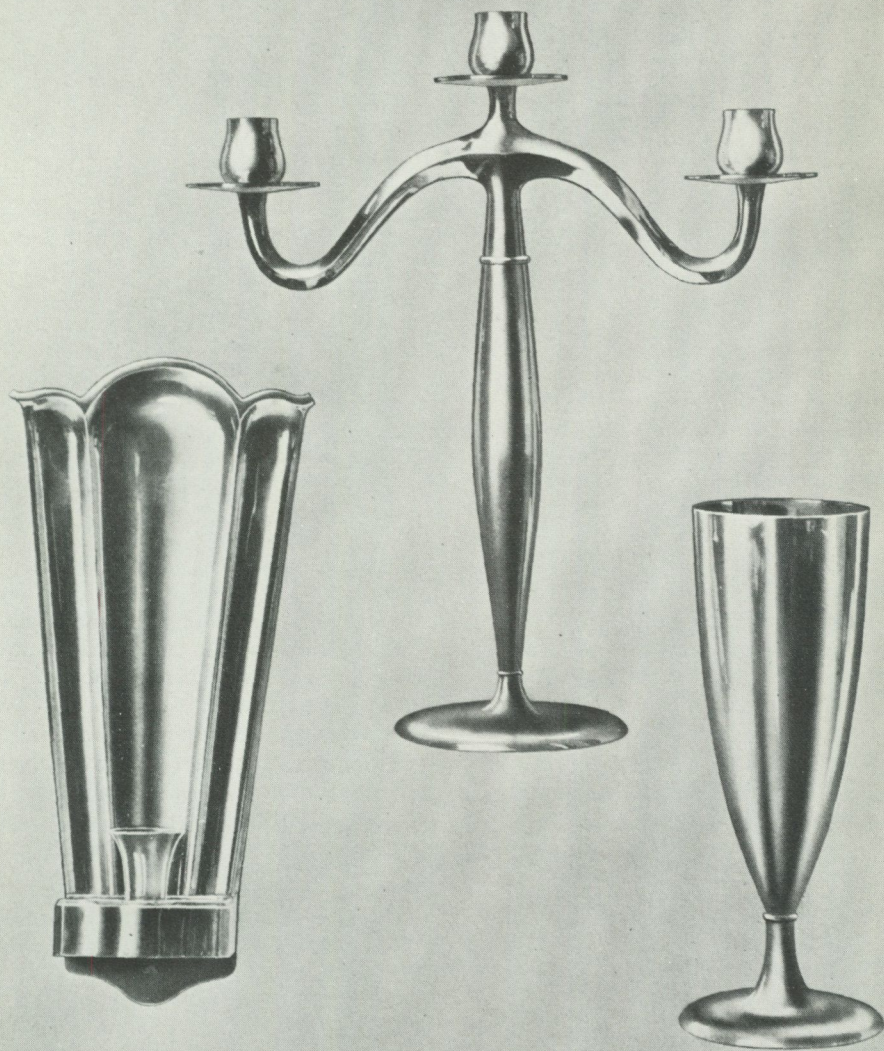

Molin och von Malmberg återvände till Sverige våren 1920. De köpte ett mindre företag, AB Skandinaviska Armaturfabriken i Örebro. Där började de en tillverkning av rördelar och mindre gjutgods av den legering de hade experimenterat fram i USA, nämligen alcobrons. Redan under hösten 1920 startade de dessutom en tillverkning av kaffeskedar av dirigold. Fabrikationen var en aning omständlig i början. Alla slipningsarbeten fick skickas till Eskilstuna, eftersom det inte fanns yrkeskunnigt folk i Örebro. 1921 flyttade emellertid några slipare till staden och en större produktion kunde börja.

Den fasetterade form, som de första kaffeskedarna hade, var ritad av ingenjör Carl Molin. Den följde med i hela den senare produktionen av matbestick. Ingenjör von Malmberg kom ofta med nya idéer, men det var Molin som med sitt säkra formsinne realiserade dem. John Norelius blev praktikant hos dem 1920–21, och när han själv anställdes i augusti 1925 och så småningom kom att leda dirigoldtillverkningen ändrade han inte grundformen. Norelius ritade kandelabrar och bågare och en del detaljer som handtag på kannor o.d. Någon designer var aldrig anställd vid fabriken.

I det första världskrigets spår följde en lågkonjunktur över alla jordens industrialiserade länder och den drabbade också Sverige. Molin och von Malmberg fick ekonomiska svårigheter och sökte kapital för att fortsätta sin verksamhet. De kom då i kontakt med grosshandlaren Sven Johnson som ägde emballage- och pappersfirman Johnson & Hill i Örebro och fick honom att satsa pengar i ett aktiebolag som bildades i februari 1922. Det fick namnet AB Alcometaller.

3. Fr.v. Vägglampett för elljus eller levande ljus, 33 cm hög; trearmad kandelaber, som kan delas och underdelen fungera som vas, h. 38 cm; vas på fot, h. 25,5 cm. John Norelius var kandelaberns och lampettens formgivare. Ur Dirigolds varukatalog.

4. Ett festligt bord dukat i rekamsyfte med dirigoldföremål. Bestick, kuvert-vaser, fruktskålar, tallrikar samt den höga vassen kastar guldglans över den vita damastduken och de traditionellt brutna servetterna. Ur Dirigolds varukatalog.

Grosshandlaren var synnerligen förfaren i bruket av reklamens stimulerande verkan. En energisk försäljningskampanj började. Alcobrons och dirigold förekom på alla industrimässor och utställningar redan sommaren 1922 under slogan "guldets glans och stålets styrka". Köplusten var enorm och enbart till Göteborgsutställningens restaurang levererades under utställningsåret 18.000 besticksdelar bestående av skedar, knivar och gafflar, dessutom vaser och bordsflaggstänger.

I grosshandlare Johnsons reklamkampanj ingick insamling av skriftliga kundutlåtanden om dirigold. De publicerades sedan i små eleganta broschyrer. Det kan vara intressant att dra fram ett från 1923. Det var från en direktör Henry B. Goodwin i Stockholm. Han skrev: "Jag har under en månads tid vid upprepade provningar av ömtå-

liga orientaliska tesorter begagnat en dirigoldsked till jämförelse med silverskedar. Jag har därvid kunnat konstatera, att den för tefinnsmakare vidriga metallsmaken lyckligt blivit övervunnen. Metallen dirigold har just den så att säga paraffinartade fetglans, som stöter vattendroppar ifrån sig. Den genom kemisk lösning av metall i vätskor förorsakade osmaken minimaliseras. I min familj och vänskrets kommer dirigold att införas i stället för bordsilver."

Firman började exportera till utlandet och skrivelser strömmade in från privatpersoner och restauratörer med lovsång över dirigold bordbestick och alla talade om "guldglans", "motståndskraft" och "lätthet att rengöras".

Den 25 juni 1925 blev grosshandlaren och direktören Sven Johnson Gustav V:s hovleverantör, och efter den dagen pryddes alla

trycksaker på första sidan av det eleganta diplommet.

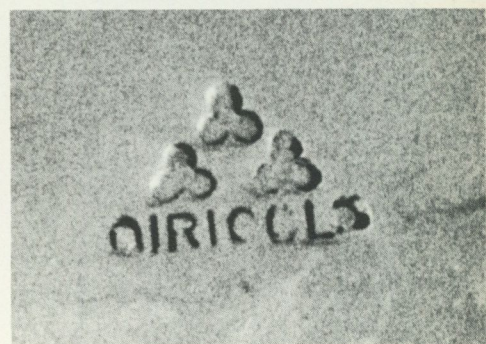
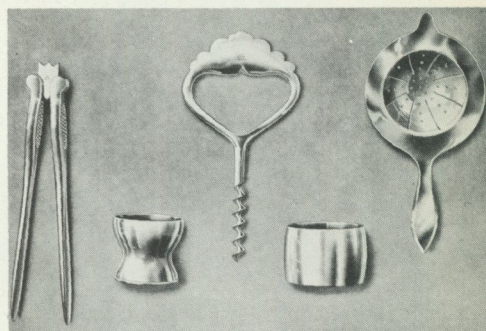
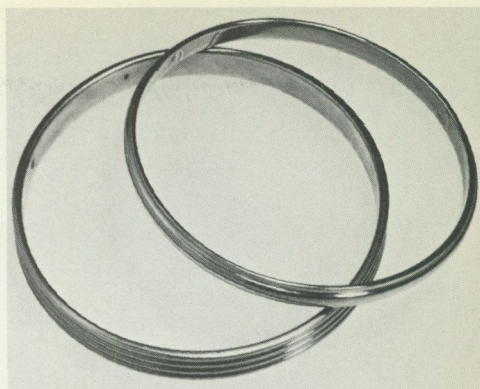
Förutom otaliga vanliga besticksdetaljer av dirigold tillverkades toddyskedar, kaviar-spadar, cigarettkoppar, fingerborgar, kragknappar, kupérockhängare, lampetter, rocknamnplåtar, armringar, alcopennan Platon – uppfunnen av en överlärare i Jönköping med samma namn – bokmärken, bordslampor för att blott nämna en del av sortimentet.

Dirigold bestick och andra bordsföremål blev en försäljningssuccé av flera orsaker. En var föremålets måttfulla och moderna form. En annan och mera iögonfallande var reklamkampanjen och sättet att saluföra produkterna i specialaffärer i Stockholm på Birger Jarlsgatan 26, Hamngatan 5 och Regeringsgatan 9. I Göteborg skedde försäljningen genom Ferdinand Lundkvist och i Örebro fanns en specialaffär i Johnson & Hills fastighet i hörnet av Klostergatan och Fredsgatan. Dessutom såldes varan genom agenter på provisionsbasis.

Det blev modernt med guldglänsande bestick hos 1920-talets moderna människor, det blev chick att duka med gyllene bestick. Legeringen höll dessutom vad broschyrerna lovade: oxiderade inte, var lätt att diska, behövde knappast putsas etc.

Sveriges guldsmeder ville emellertid inte saluföra dirigold och tog helt avstånd från varan. Den var utan tvekan en svår konkurrent till nysilvret, som låg väsentligt över i pris. Dessutom visste kunder mycket väl att nysilvret egentligen var ett surrogat för det åtråvärda silvret, som blott ett fåtal kunde skaffa sig. Dirigoldbesticken kopierade inte silvermönstren utan hade en modern funktionell utformning.

Ingenjörerna Molin och von Malmberg kom med tiden inte så bra överens, vilket resulterade i att von Malmberg avslutade sina affärer med Johnson & Hill 1925 och reste till Chicago. Molin stannade blott ett år till och flyttade 1926 till Mexico. Båda ville

5. Två armband av dirigold. Trots många års användning har de behållit guldglansen.

6. Diverse föremål ur Dirigolds varukatalog.

7. Alla föremål av alcolegeringen dirigold stämplades med tre treklöverblad över materialbeteckningen dirigold.

8. Smälthallen i fabriken AB Alcometaller i Mosås på 1920-talet. Arbetarna håller en smälta i gjutformen.

starta egna företag i USA med dirigoldtillverkning, medan AB Alcometaller skulle svara för exporten på den europeiska kontinenten.

En ny fabrik anlades i Mosås utanför Örebro. Sven Johnson hade köpt en bondgård som blev om- och tillbyggd. Man startade produktionen omedelbart. Första smältan ägde rum innan ens taket var lagt på smälthallen. Tillverkningens omfång ökade i de nya lokalerna till att också omfatta båt- och byggnadsdetaljer. Som kuriosas kan

nämnas att alla metall detaljer till finansfursten Ivar Kreugers lustyacht specialbeställdes hos AB Alcometaller.

1931 var det emellertid slut med de dirigylene tiderna. Många firmor drabbades av krisläget och depressionen, så även AB Alcometaller. Ännu en gång klarade direktör Sven Johnson situationen genom att börja med gjutning av byggnadsdetaljer av aluminium till företaget Gösta Hägglund & Söner i Örnsköldsvik, varvid 50–60 män kunde behålla sitt arbete.

Dirigoldtillverkningen fortsatte till andra världskrigets utbrott, då materiallicenserna indrogs för allt hushållsgods. Efter krigets slut kunde produktionen av bordsbestick och prydnadsartiklar inte återupptas. Till stor del berodde detta på att de duktiga yrkesarbetarna hade skingrats och att det inte var möjligt att samla tillräckligt många skickliga slipare till stordrift. Man fortsatte då med tillverkning av propellrar. Firman hade vid utgången av 1974 53 anställda. Man planerar nu en utbyggnad av anläggningen i Mosås för drygt 3 miljoner kronor och vill då utöka antalet anställda med 40 personer för att kunna fördubbla produktionen. Ett lokaliseringsstöd i form av ett lån på 2,3 miljoner från arbetsmarknadsstyrelsen skulle kunna ro projektet i land. Företaget är redan nu störst i Skandinavien i fråga om propellerframställning. Det är emellertid inte längre ägt av Johnsons utan övertogs 1974 av det engelska företaget Stone Manganese Marine limited. Det är nog helt säkert att dirigoldperioden inte återuppstår. Propellrar tillverkas av den närbesläktade legeringen alcobrons, och det är dessa som kommer att föra företaget vidare.

Vi har försökt att få reda på hur stor produktionen egentligen var under tillverkningsåren 1926–1939 i den nya fabriken i Mosås. Tyvärr har listor och böcker maktulerats, men diskussioner mellan överingenjör John Norelius och pensionerade arbetare resulterade i några siffror:

Bordsbestick
knivar s.k. matstorlek 5.000 dussin

gafflar s.k. matstorlek	5.000 „
skedar „	5.000 „
Dessertbestick	
knivar	3.000 „
gafflar	3.000 „
skedar	3.000 „
Fiskbestick	150 „
Kaffeskedar	10.000 „
Moccaskedar	5.000 „
Vaser, storlek M	2.500 st
Vaser, storlek S	2.500 „
Små trearmade	
ljusstakar	ca 2.000 „
Stora trearmade	
ljusstakar	ca 1.000 „
Skålar	ca 1.000 „
Fat	ca 1.000 „

Utöver detta bordsgods tillverkades ett stort antal presentartiklar såsom t.ex. tallrikar med etsade motiv av Örebro slott och Stockholms slott. Etsningarna utfördes med järnklorid och skyddslackerades av lagerföreståndare Bertil Holm, som hade konstnärliga talanger.

Med tanke på denna stora produktion – som huvudsakligen kom till under åren 1926–1931 och varav en del blev exporterad till utlandet – är det märkligt att Nordiska museet till helt nyligen då denna undersökning påbörjades inte hade något föremål av dirigold i samlingarna. Museet hade inte heller fått något hembud från privat håll.

Kan det tänkas att besticken fortfarande används i hemmen i stor utsträckning? Eller har folk slängt bort dem, när de inte var riktigt moderna längre?

Summary

Dirigold

Dirigold is an alloy consisting mainly of copper with the addition of aluminium and other components. This alloy was the result of experiments carried out by two Swedish engineers, C. Molin and C. A. von Malmberg working in the US during the first world-war. They attempted to find a replacement for the tin bronze which was so important for industry. On their return to Sweden in 1920 they bought a small business in Örebro and began to manufacture pipe parts and small castings of Alcobronze. In the same year they began to manufacture coffee spoons of Dirigold. However, they ran into problems in conjunction with the final grinding work since skilled labour could not be found in Örebro. In 1921 they managed to employ a number of grinders from Eskilstuna and production could then start in a larger scale.

The recession which followed the first world-war also affected Sweden. The economic difficulties experienced by Molin and von Malmberg were solved by means of a collaboration with the wholesaler Sven Johnson who owned the packaging and paper firm of Johnson & Hill in Örebro. Together they formed a company under the name of AB Alcometaller. Sven Johnson was a man who had a feeling for PR and he led the Dirigold products to a well-established success under the slogan "The glitter of gold combined with the strength of steel". He started special shops in Stockholm and Örebro. A wide range of goods was marketed covering everything from thimbles and cutlery to table lamps and coat hangers of Dirigold.

Dirigold provided tough competition for silver-plated articles and as a result of this the Swedish goldsmiths would not associate themselves with the new product which did not copy the old silver patterns but adopted a modern functional design. In 1925 Molin and von Malmberg decided to return to the US. Molin went to Mexico and von Malmberg to Chicago. There they started firms of their own which included the manufacture of Dirigold.

Sven Johnson built a new factory in Mosås outside Örebro and the manufacture of products of Dirigold and Alcobronze continued on a large scale. The restrictive metal rationing of the second world-war put a stop to the production of household goods and it proved impossible to resume manufacturing operations after the war since the skilled workmen had dispersed. AB Alcometaller still exists as a firm but now confines its activities to manufacturing propellers for ships and small boats. In 1974 the firm was taken over by the English group of companies, Stone Manganese Marine Ltd and any possible renaissance for Dirigold as material thereby vanished.

Considering the considerable production of Dirigold products during the period 1926—1939, it is remarkable that the Nordic Museum did not have any Dirigold product in its collections until quite recently. Are these table and ornamental products still used in Swedish homes or did people throw them away when they were no longer modern?